

KONTAKTY A KONEXE

V roce 1940, napsal Pjotr Gatcuk, starostlivý občan z Novgorodu, dopis Andreji Vyšinskému, místopředsedovi Sovnarkomu, v němž odsuzuje fenomén „blat“, který zhruba vystihuje výraz „protekce“.

Do ruského jazyku proniklo slovo „blat“. Nemohu vám jej přesně přeložit, neboť nejspíš pochází z nějakého cizího slova. Ale v ruštině mu i tak dobře rozumím a mohu podat jeho přesný výklad. V ruském jazyce slovem „blat“ myslíme šizení, podvod, zlodějinu, spekulace, lajdáctví a tak dále. A co to znamená, když se setkáme s výrazem „Mám blat“ [?] Znamená to, že udržuji těsné vztahy s podvodníkem, šmelinářem, zlodějem, šejdířem, příživníkem a jimi podobnými.

Gatcuk tvrdil, že občané, kteří *blat* neměli, byli zbaveni mnoha výhod.

Nemít blat, to je jako nemít žádná občanská práva, je to stejné jako být zbaven všech práv. [...] Když přijde s nějakou prosbou, všichni k tobě budou hluší, slepí a němí. Pokud chcete [...] nakupovat v obchodě, potřebujete blat. Pokud cestující mají problém sehnat jízdenku na vlak nebo to vůbec nejde, s blatem je to hračka. Když nemáte, kde bydlet, nechodte na bytový referát (žilot-děl), stačí trocha blatu a hned byt seženete.¹⁸⁶

Gatcuk soudil, že *blat* narušoval plánovanou distribuci v socialistickém hospodářství a představoval „v naší společnosti cizí a nepřátelský prvek“. Bohužel to bylo v době, kdy *blat* nebyl právně postižitelný. Gatcuk navrhoval, aby začal být považován za trestný čin se specifickými sankcemi. (Vyšinskij, vzděláním právník, nebo někdo jiný z jeho úřadu tuto pasáž podtrhl.)

Gatcuk nebyl jediný, kdo si myslel, že bez *blatu* je sovětský život nemyslitelný. „Klíčové slovo, nejdůležitější z celého jazyka, byl *blat*,“ napsal britský novinář Edward Crankshaw v období pozdního stalinismu.

Bez blatu nebylo možné sehnat jízdenku na vlak z Kyjeva do Charkova, najít ubytování v Moskvě či Leningradě, koupit elektronku do rozhlasového přijímače, najít člověka, který by opravil díru ve střeše, sjednat schůzku s vládním úředníkem. [...] Řadu let byl [blat] jediný způsob, jak sehnat to, co bylo potřeba.¹⁸⁷

Gatcukův pohled na *blat* jako na něco patologického, jako na něco, co je v rámci sovětské společnosti zásadně cizí a abnormální, byl poměrně rozšířený. V roce 1935 závazný Sovětský slovník označil slovo *blat* jako „zlodějský žargon“ pro trestný čin či krádež, s dodatkem, že nový hovorový výraz

186 GARF, f. 5446, op. 81a, d. 24, l. 48–49.

187 Edward Crankshaw: *Khrushchev's Russia*, Baltimore 1959, s. 71–72.

po *blatu* znamená „nezákonnými prostředky“.¹⁸⁸ Respondenti z řad sovětských uprchlíků, kteří se zúčastnili poválečného harvardského projektu a již byli podrobně dotazováni na život v SSSR, se snažili co nejvíce se distancovat od slova i praktik, které byly spojeny s *blatem*. Označovali ho za „vulgární výraz“, „slovo, které je lidového původu a do literatury se nikdy nedostalo“, jako „slovo, které evokuje obraz nenormálního způsobu života“, a omlouvali se, když jej museli použít („Omluvte mě, ale budu muset použít jistý sovětský žargon...“). Někdo uváděl, že *blat* byl totéž co úplatkářství, protekce či klientelismus. Někteří se pokoušeli najít eufemističtější význam slova *blat*: „*blat* znamená známost“; „*blatu*... se ve slušné společnosti říkalo ‚písmeno z‘, odvozené ze slova *znakomje* (známost); *blat* byl to stejné jako *zis*, akronym pro známosti a konexe (*znakomstvo i svijazi*).“¹⁸⁹

Blat lze definovat jako systém recipročních vztahů týkajících se zboží a služeb, který je, na rozdíl od klientelismu, rovnostářský a nehierarchický. Podle účastníků takových styků bylo základem těchto vztahů přátelství, i když občas bylo podpořeno i penězi. Nejednalo se ovšem o obdobu přísloví „Ruka ruku myje“, které podle nich hrubě zkrsluje podstatu *blatu*, původně založeného na účtě, vřelých vztazích a touze pomoci. Jako výstižnější paralelu vnímali jiné ruské přísloví „Lepší sto přátel než sto rublů“.¹⁹⁰

Jen malá část respondentů z harvardského projektu byla ochotná podrobněji hovořit o své vlastní zkušenosti

188 *Tolkovij slovar* 1.

189 HP, #386 (XX), 24; #4 (I), s. 36; #431 (XXI), s. 7; #432 (XXI), s. 16; #518 (XXVI), s. 29; #358 (XIX), s. 18; #396 (XX), s. 12; #386 (XX), s. 24; #338 (XXXVIII), s. 8; Berliner, *Blat is Higher than Stalin*, s. 23.

190 HP, #166 (XIII), s. 44. Rovněž viz knihu Alena V. Ledeneva: *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge 1998, která je výstupem výzkumu fenoménu *blat* z let 1994–1995, z velké části založeného na rozhovorech z roku 1980.

s *blatem*,¹⁹¹ ale ti, kteří se neostýchali, většinou v souvislosti s ním mluvili o přátelství a zdůrazňovali lidskou stránku. Jedna žena, která měla v rámci *blatu* rozsáhlé konexe, uvedla, že „přátelé“ byli v Sovětském svazu vždy velmi důležití, protože si „pomáhali“ navzájem. V odpovědi na hypotetickou otázku, co by dělala, kdyby musel vyřešit nějaký vážný problém, vykreslila obraz vřelých vztahů a sítě lidí pomáhajících si navzájem sestávající z okruhu přátel, rodiny a sousedů: „Moji příbuzní [...] mají přátele, kteří by mi pomohli [...]. Jeden z nich [...] byl šéfem obřího trustu. Často mi pomáhal, a pokud potřeboval pomoc, neváhal se na mě obrátit. Byl to náš soused. [...] Jeden z příbuzných byl vrchní inženýr v továrně. Ochotně pomáhal komukoliv, kdo jej o to požádal.“¹⁹²

Bývalý inženýr, který se díky své práci v obchodní společnosti zabývajících se zásobováním cukrem stal v *blatu* v podstatě profesionálem, používal neustále slovo „přítel“: „Snadno se spřátelím, navíc v Rusku bez přátel nezmůžete nic. Mezi mými přáteli bylo pár významných komunistů. Jeden z nich mi poradil, abych jel do Moskvy, kde měl přítele, který byl právě pověřen výstavbou nových cukrovarů. [...] Přišel jsem za ním, abych si s ním promluvil a u všemocného stakana vodky se z nás stali přátelé.“ A nebyli to jen šéfové, se kterými se přátelil, jednal též s úředníky ze zásobovacích útvarů: „Pozval jsem ředitele na večeři a nalil jsem do něj vodku. Stali se z nás dobří přátelé. [...] Můj šéf si mě za tuto mou schopnost získávat si přátele a shánět potřebné věci velmi cenil.“¹⁹³

Ve vzájemných vztazích (v rámci *blatu*) mezi muži hrálo velkou roli popíjení alkoholu. Výše citovaný respondent

191 Respondenty projektu charakterizovala celková zdrženlivost, pravděpodobně v důsledku snahy neprezentovat se ve špatném světle, vycházející z jejich žádosti o emigraci do Spojených států.

192 HP, #421 (XXI), s. 17–18.

193 Tamtéž, #338 (XXXIII), s. 6–7.

uvedl, že pití alkoholu a získávání přátel jsou neoddělitelně spojeny; navíc společné popíjení někdy vyústí v rozhovor „od srdce“, jako se to stalo i jemu, když se mu šéf společnosti obchodující s cukrem při jejich první konverzaci svěřil, že „teprve před pár lety zjistil, z čeho se cukr vyrábí“. Pravda, tento respondent o pití většinou mluvil jako o spolehlivém prostředku, jak dosáhnout svého cíle – „většinou to funguje“, a to když popisoval navazování přátelství stylem „vodka = přátelství“. Podobně se vyjádřil i jiný respondent, když popisoval, že nejjednodušším způsobem, jak dostat od někoho něco, bylo donést mu láhev vodky. Vodka však nebyla pouhý dar, bylo třeba ji vypít společně na znamení, že dohoda platí. Proto se o účastnících této alkoholové vzájemnosti mluvilo jako o těch, kdo spolu sdíleli láhev (*sobutylniki*).¹⁹⁴

Někteří lidé se stali přeborníky v *blatu*. Jeden z harvardských respondentů uvedl, že problémy se daly řešit lehce, když jste znali nějaké „profesionální *blatniky*“, tedy „jedince, jejichž kontakty sahaly opravdu vysoko a kteří znali sovětský systém. Věděli, koho uplatit nebo komu a jak se vlichotit.“ Jiný druh odborníků na *blat* popisuje příběh o cestě za nákupem zboží (založené na opravdových zkušenostech válečného polsko-židovského exilu v Kazachstánu), který obsahuje neuvěřitelně živý popis celé řady velkorysých a ochotných odborníků na *blat* z průmyslové sféry. Autor je vykresluje jako „členy nepolapitelné sítě lidí, jejichž práce jim poskytovala příležitosti nabízet si navzájem nejrůznější protislužby“.¹⁹⁵

Odborníci na *blat* byli předmětem humorných veršů od oblíbeného básníka Vasilije Lebeděva-Kumače otištěných

194 Tamtéž, #338 (XXXIII), s. 6–7; #407 (XX), s. 11; #358 (XIX), s. 13; #2 (I), s. 16. K pojmu „sdílení láhve“, tzv. *sobutylničestvu*, viz tamtéž, #407 (XX), s. 11

195 Tamtéž, #147 (v. 34), s. 6–7; Harry Rosenberg: *The Leica and Other Stories*, [Canberra] 1994. Děkuji T. Rigbymu za to, že mne upozornil na tuto knihu, a Juriji Slezkinovi za objasnění citovaného úryvku.

v *Krokodilu* v roce 1933 pod vtipným názvem „Blatýsek“. Jednalo se o notýsek, ve kterém si dotyčný uchovával všechna telefonní čísla a adresy svých konexí, navíc s šifrovanými poznámkami: „Petrův kamarád (sanatorium), Sergej (nahrávky, desky), Nik. Nik. (ohledně žrádla).“ Tato „tajná šifra“ vám říká, jak si sehnat potřebnou pomoc. („Stačí zavolat – a do minuty tu bude ‚Nik. Nik.‘. Sežene vám cokoliv, co budete potřebovat.“) Jediný problém, uzavírala báseň, spočíval v tom, že spojením s takovými pochybnými osobami si můžete „vykoledovat“ výslech u veřejného žalobce.¹⁹⁶

Do kategorie odborníků na *blat* by patřil i několikrát citovaný jednatel zajišťující zásobování cukru. Měl rád svoji práci, stejně jako mnoho jemu podobných: „Ve své práci jsem byl šťastný. Byla dobře placená, bylo zde spoustu *blatu*, cestoval jsem po celém Sovětském svazu – to mi přišly vhod diety a cestovní náhrady – a kromě toho jsem měl pocit zadostiučinění, když jsem uspěl tam, kde to ostatní nedokázali.“ Radost z práce byla charakteristická pro tzv. „blatové virtuózy“ neboli neprofesionály, pro které byl *blat* pouze koníček. Jeden takovýto virtuóz byl velmi neobvyklý: člověk vysídlený z Leningradu a pracující jako účetní v kolchozu a zároveň všeuměl (zručný v tesařství a výrobě beden a sudů), který se považoval za příslušníka inteligence. V létě k sobě domů bral nájemníky, přičemž navázal přátelské vztahy s ředitelem velké leningradské autoopravny, s nímž chodil na lov a udržoval pravidelné styky v rámci *blatu* (vyměňoval dřevo z lesa za mouku a cukr z města). Jeho syn vzpomínal: „Můj otec byl velmi vážený. Měl dobrou práci a mimo to mohl dělat mnoho jiných věcí. Pomohl mnoha lidem, jelikož si oblíbil zařizování *blatu* a věděl jak na to.“¹⁹⁷

196 *Krokodil*, 1933, č. 3, s. 3. Ruský název je *Blat-not*, slovní hříčka na *blok-not*, což znamená poznámkový blok. Děkuji Juriji Slezkinovi za pomoc s překladem slangových výrazů v tomto textu.

197 HP, #338 (XXXIII), s. 6–7; #518 (XXVI), s. 37.

Blat ale nebyl jen výsadou profesionálů a virtuózů. Někteří respondenti harvardského projektu si mysleli, že *blat* byl omezen jen na určitý okruh lidí. „Víte, chudásovi nikdo nepomůže. Nemá co nabídnout. *Blat* obvykle znamená, že se musíte na oplátku odvděčit.“ Ale i ti, kteří svoje napojení na *blat* popřeli s odůvodněním, že byli příliš bezvýznamní na to, aby s nimi někdo navázal vztah, pak v jiných částech rozhovoru uvedli, že v průběhu života se s některými praktikami *blatu* setkali (například získání nového zaměstnání či povýšení díky osobním známostem).¹⁹⁸ Z těchto i z dalších údajů usuzují, že princip reciprocity mohl být poměrně široce interpretován: základem pro *blat* mohl být i prostý fakt, že si vás někdo oblíbil.

Vztahy v rámci *blatu*, se kterými respondenti harvardského projektu přišli za svůj život do styku (většinou je nenazývali *blat*), měly široké spektrum využití: sloužily například k opatření trvalého bydliště nebo falešných dokladů totožnosti, sehnání lepší práce nebo materiálu na stavbu chalupy. Velké množství udávaných transakcí v rámci *blatu* se týkalo oblečení a obuvi („Měl [...] jsem kamarádku, která pracovala ve skladu, a oblečení jsem získával s její pomocí“; „Znal jsem někoho, kdo pracoval v továrně na boty, byl to známý mé ženy, a díky němu se mi podařilo sehnat kvalitní boty a levně“). Jeden respondent, jehož otec pracoval v družstevním obchodě, uvedl, že v rámci *blatu* měla jejich rodina tak rozsáhlé konexe, že „jsme měli vřdycky všechno. Obleky byly drahé, ale mohli jsme nějaké sehnat za vládní [tj. státní, nízkou] cenu. Jedině na boty jsme museli stát fronty, jelikož jsme neměli žádné známé, kteří by pracovali v obchodě s obuví.“¹⁹⁹

198 Tamtéž, #7 (I), s. 23; #10 (I), s. 6. V druhém případě si tazatel všiml rozporu ve výpovědi.

199 Tamtéž, #385 (XIX), s. 99; #416 (XXI), s. 3–4; #395 (XX), s. 9–10; #431 (XXI), s. 28–29; #96 (VII), s. 18; #517 (XXVI), s. 36; #398 (XX), s. 31.